

УДК 376.42
МРНТИ 14.29.21

Қ.Ү. Шайжанова¹, А.Қ. Шарипханова²

¹п.ғ.к., доцент Абай атындағы ҚазҰПУ, karlahanym.70@gmail.com

²курс магистранты sharipxanovaa@list.ru

ЗЕРДЕ БҰЗЫЛЫСТАРЫ БАР ОҚУШЫЛАРДЫҢ ОРФОГРАФИЯЛЫҚ ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДА ҚОЛДАНЫЛАТЫН ӘДІСТЕР

Аңдатпа

Мақалада зерде бұзылыстары бар оқушылардың орфографиялық икемділіктері мен дағдыларын қалыптастыра оқытудың ғылыми-әдістемелік негіздері, оның мақсаты мен мазмұны, сауатты жазу дағдысы сипатталды. Жұмыста орфографиялық икемділік пен дағдыларының жүйесі, тіл білімдік негізі, сондай-ақ жаттықтырудың әдіс-тәсілдері қарастырылды.

Кілт сөздер: зерде бұзылыстары бар оқушылар, орфография, мемлекеттік стандарт, зерттеулер, интеллект.

Шайжанова Қ.Ү.¹, Шарипханова А.Қ.²

¹к.п.н., доцент КазНПУ им. Абая, karlahanym.70@gmail.com

²магистрант 2 курса sharipxanovaa@list.ru

МЕТОДЫ, ИСПОЛЬЗУЕМЫЕ ПРИ ФОРМИРОВАНИИ ОРФОГРАФИЧЕСКИХ НАВЫКОВ УЧАЩИХСЯ С НАРУШЕНИЯМИ ИНТЕЛЛЕКТА

Аннотация

В статье описаны научно-методические основы обучения формирования орфографических умений и навыков учащихся с нарушениями интеллекта. В работе рассмотрена цель, содержание, а также навыки орфографического письма, основы языкознания, а также методы и приемы обучения.

Ключевые слова: учащиеся с нарушениями интеллекта, орфография, государственный стандарт, исследования, интеллект.

Shaizhanova K.U.¹, Sharipkhanova A.K.²

¹candidate of psychological sciences, associate professor KazNPU named after Abai,
karlahanym.70@gmail.com

²2nd year master's student sharipxanovaa@list.ru

METHODS USED IN THE FORMATION OF SPELLING SKILLS OF STUDENTS WITH INTELLECTUAL DISABILITIES

Abstract

The article describes the scientific and methodological foundations of teaching the formation of spelling skills and skills of students with intellectual disabilities. The paper considers the purpose, content, as well as spelling skills, the basics of linguistics, as well as teaching methods and techniques.

Keywords: students with intellectual disabilities, spelling, state standard, research, intelligence.

Балаларды оқуға және жазуға үйрету тек педагогикада ғана емес, сонымен қатар қоғамдық өмірде маңызды мәселелердің бірі болып табылады.

Педагогикалық сенім, қазіргі гуманистік көзқарасқа негізделген, әрбір адамның, оның интеллектуалды қабілеті мен шектеулі мүмкіншілігіне қарамастан білім үрдісіне қосылу құқығын растайды.

Орфографиялық оқыту – оқушыларды орфографиялық дағды мен іскерлікті қалыптасу үдерісін сипаттайтын оқыту әдістемесінің бір саласы болып табылады. Сондықтан орфографиялық дағдыларын оқыту әдістемесінің басты мәселесі ми дамыту мен сауаттылықты қалыптастыру жұмыстарының бірі [1, б.127].

Емле, оқу және жазуды дамыту - мектепте шешілуі керек ең қиын міндеттердің бірі, баланың сауатты жазу дағдыларын дамыту, ережелерге сәйкес жазу қабілетін қалыптастыру көзделеді. Кезкелген сөйлеу әрекеттері сияқты, жазу кезінде де, көптеген операциялар қажет. Оқушылар сөздерді талдап, дыбыстар мен әріптерді графика мен бейнелеу ережелерімен байланыстырып, кеңістіктік бағдарды нақты қадағалап, орфографиялық ережелерге сай орындауы керек. Бұл манипуляциялардың барлығы зерде бұзылыстары бар оқушылар үшін қиын [2, 12-бет].

Түзету-тәрбие көмегін көрсету баланың дамуындағы негізгі ауытқудың нақты сәтінен бастап, баланың дамуындағы ауытқуларды ерте анықтауды қамтамасыз ету үшін оның білім беру қажеттіліктерінің ерекшеліктерін анықтай отырып, мақсатты бағытта түзету-тәрбие көмегін көрсетудегі алғашқы әрекеттердің бірі болып саналады.

Бұл жағдайда зерде бұзылыстары бар оқушылардың денсаулығы ерекше екені айқын. Яғни, балалардың органикалық ми қабатының зақымдануына байланысты тұрақты когнитивті бұзылыстары байқалады. Ақаудың ауырлығы зақымданудың ауырлығына, оның орналасу уақытына және сыртқы түріне байланысты. Ақыл-ой кемістігін нақты емдеу жоғары психикалық функциялардың бұзылуымен байланысты мінез-құлық пен әдеттерде байқалады.

Ерекше балалардың дамуы егжей-тегжейлері негізгі ұғымдарды тәуелсіз игеру арқылы ғана ашылады.

Зерде бұзылыстары бар оқушылардың ынтасыз іскерлігі, жәрдемсіз, елітпе көңіл-күйге тән қасиеттері нашар дамыған. Ақыл-ой кемістігінің жеңіл түрдегі имбецилі бар. Сондай-ақ кейде, тұрмыстық жағдайда байқағыштығымен, бағдарлай алуымен көрінеді. Қарапайым эмоциялары сақталып ұялғанда, мақтап, ұрысқанды түсінуінде байқауға болады.

Мемлекеттік стандарттың өлшемді-бағалау міндеті - мектептің білім сапасының мазмұндық нормативін анықтауды талап етеді. Бірақ, оқушылардың медициналық көрсеткіштерімен клиникалық психологиялық ерекшеліктерінің құрамы әртүрлі болуын ескеру қажет, себебі бұл нормативтер арнайы білім беру саласында бірдей болуы мүмкін емес.

Өз ғылыми зерттеулерінде Л.С. Выготский [3], Р.Е. Левина [4], В.И. Лубовский [5], М.С. Певснер [6] және тағыда басқа бірқатар атақты ғалымдар ақыл-ойдың артта қалуы-бұл мидың туа біткен немесе жүре пайда болған органикалық патологиясымен байланысты психикалық және интеллектуалды белсенділіктің тұрақты, қайтымсыз дамымауы деп айқындап берген.

Зерде бұзылыстары – бұл мидың туа біткен немесе жүре пайда болған органикалық патологиясымен байланысты психикалық, негізінен интеллектуалды белсенділіктің тұрақты және қайтымсыз дамуы болып есептеледі [7]. Зерде бұзылыстарының себебі эндогендік әсер, ағзаның даму патологиясымен ағзаның бұзылуымен немесе ағзаға экзогендік сыртқы әсері байланысты. Осындай кемшіліктердің экзогендік себептері ретінде, ананың инфекциясы, босану жарақаты, ұрықтың гипоксиясы және т.б. қарастыруға болады.

Сонымен қатар, жоғарыда көрсетілген бұзылыстарын жоғары жүйке қызметінің даралығына байланысы туындап, (әлсіз және ингибиторлық процестер, шартты қосылыстардың баяу қалыптасуы, жүйке процесінің) әрекеттеседі.

Ең алдымен, баланың денесінің құрылымындағы жоғары психикалық функциялардың дамымауы және когнитивті артықшылықтардың төмендеуімен байқалады, аталған процестер баяулауымен, әлсіздікпен және қозғалғыштығының өзгеруімен көзделеді. Психикалық функциялардың бұзылуымен эмоционалды сала, қиял, біркелкі емес физикалық даму, мінез-құлықтағы ауытқулар зардап шегеді және көбінесе логикалық қабілеттер (жалпылау, талдау, синтез, салыстыру және т.б.) ең маңызды кедергілер болып табылады.

Мектепте сәтті оқу үшін оқушылардың идеялары мен қиялдары жеткілікті деңгейде дамуы қажет. Ақыл-ойы шектелген балалардың идеялары сараланбаған, бөлшектелген, мектеп әдебиетін зерттеу мен түсінуде көрінетін бейнелерге ұқсас.

Ақыл-ой кемістігінің жеңіл түрдегі имбецильді балаларды оқуға, жазуға санау элементтерін орындауды меңгертіп, өзіне-өзі қызмет көрсетуге, қарапайым, еңбек түрімен айналысуға үйретеді.

Зерде бұзылыстары бар оқушылардың жалпылаудағы әлсіздікпен, тақырыптың немесе құбылыстың мағынасын түсінудегі қиындықтармен көрінетін, ауызша және логикалық мәселелерді бастан кешіреді. Олардың ақыл-ой белсенділігі төмен ойшылдардың рөлін атқарып, жұмыстың мақсатына назар аудармай, ауызша нұсқауларды тыңдамай психикалық дамуы мен сауаттылығы төмен кемшіліктері барына қарамастан жұмыс істейді.

Зерде бұзылыстары бар оқушылардың сөйлеу дамуындағы ақаулардың болуына орай, келесі мәселелерге әкелуі мүмкін: сөйлеу әрекетінің барлық аспектілеріндегі ақаулар – грамматика, синтаксис, фонетика және сөздіктің қиындықтары.

Өзара когнитивті іс-әрекетте белсенділікке, мотивацияға және оқуға деген қызығушылыққа жауап беретін тәжірибе сезімдері аз дәрежеде дамыған. Даму мүмкіндігіне қарай, балаға дұрыс бағыт пен тәрбиені көрсетіп, болашақта қоғамдық орындарда тәуелсіздікке ата-анамен ықпал жасайды.

Арнайы білім беру сабақтары мұндай балаларды тәрбиелеу мен оқытуды, олардың заңдылықтарын, принциптерін, әдістерін, білім беру процесінің ұйымдастырушылық формаларын қалыптастыруымен айналысады.

Сондай-ақ, арнайы мектептердегі білім беру мазмұнын оқытуды ұйымдастырудың әдістері мен формалары оқушылардың білімін растау мен бағалау мәселесін қамтиды. Арнайы оқытудың екі ерекшелігі бар. Біріншісі, құрылымы адамның психикалық және қоғамдық даму заңдылықтарының нәтижесінде пайда болған танымдық іс-әрекеттердің түрлері мен формаларында. Екіншісі, адамның қалыптасқан іс-әрекеттердің түрін, құрылымын, механизмін өзгертуінде. Арнайы ұйымдастырылған оқу іс-әрекеттің өзіндік мақсаты, міндеті, мазмұны, принципі, әдістері мен ұйымдастыру формалары бар.

Қазіргі қазақстандық қоғамның мектептегі білім мазмұнындағы серпіні функционалдық сауаттылықты дамыту, дағдыларды қалыптастыру, білім берудің әр түрлілігі мен формаларын дамыту орта білім берудің қазіргі заманғы әдістерін таңдау еркіндігін қамтамасыз ету болып саналады.

Зерде бұзылыстары бар оқушылардың сабағына келетін болсақ, жазу қателіктерінің ең көп таралған топтарының бірі-дыбыстық немесе фонетикалық қателер, яғни жазудағы кейбір әріптерді басқалармен ауыстыру, сондай-ақ өткізіп жіберу, әріптер мен буындарды қосу, бас әріптерді өз әріптерімен жазуды игеру және ажырату, сөйлемдердің басталуы, сөздер мен сөз тіркестерінің бөлек жазылуы болып есептеледі.

Ережелердің дұрыс екендігіне байланысты, тиісті есімдер үлкен әріппен жазылса білім алушыларға лексиканы талдау қиынға соғады. Морфологиялық талдау кезінде ерекше қиындықтар байқалып, орфографияның морфологиялық принципіне негізделген жазулар және жанама түрде айтылуымен (қыс-қыз) сияқты анықталады [8]. Бұл бірінші кезекте жеткіліксіз және толық емес ассимиляция туралы куәландыратын орфографиялар [9, б. 53].

Белгілі бір жұмысты бастамас бұрын орфографиялық дағды, оның негізін қандай дағдылармен білім құрайтынын, қандай жеке іс-әрекеттерге ие болу керектігін дәл анықтау қажет. Зерде бұзылыстары бар оқушылардың жазуда әр түрлі қателіктер: қою, дауысты және дауыссыз дыбыстарды, буындар мен сөз бөліктерін өткізіп жіберу, әріптерді ауыстыру, бөлек жазу сөздердің әр бөлігі, құрылымдық аграмматизмдер болуы мүмкін.

Бұл оқушыларға дыбыстың айтылуын, фонемаларды өңдеуді, сөйлеу тілін түзету үшін арнайы жүйелі дайындық керек грамматиканың сөздік қорымен компоненттері, моторизация және жазудағы нақты қателер болады. Тиімділікті арттыру үшін медициналық көмек пен педагогикалық көмекті біріктіру қажеттілігі туындайды.

Эксперименттік зерттеудің айқындаушы кезеңінде зерттеудің базасы жалпы білім беретін және бейімделген бағдарламаларын іске асыратын Алматы қаласының арнайы (түзету) мектеп-интернаты мекемесінде өткізілген.

Білім беру ұйымының мақсаты: оқыту және еңбекке даярлау құралдарымен жеңіл және орташа ақыл-ой кемістігі бар балалардың дамуындағы ауытқуларды түзету. Эксперименттік зерттеудің анықтаушы кезеңіне 3-сынып зерде бұзылыстары бар оқушылар қатысқан. Зерттеу барысында психологиялық, медициналық, педагогикалық комиссияның қорытындылары, сондай-ақ кеңес мамандарының бақылаулары мен бақылау күнделіктері, сынып жетекшілерінің әңгімелесу материалдары назарға алынған.

Ақпараттың құпиялылығына байланысты эксперименттік зерттеуде шешім қабылдау кезеңіне қатысқан оқушылардың есімдері өзгертілді. Нәтижесінде, сипаттамалар келесідей көрсетілген:

И.Т. 9 жаста. Нұсқаулықты бірінші рет ұсынған кезде түсінуде қиындықтар туындайды, қайталауды, түсіндіруді қажет етеді. Көп сатылы нұсқауларды жадында сақтамайды. Тапсырмаларды орындау кезінде ынталандырып, бағыттайтын қолдау және көмек қажет. Тек мұғалімнің көмегімен тапсырмаларды орындай алады. Жұмыс жылдамдығы: орташа. Өнімділік: Орташа. Орыс тіліндегі мектеп білімінің, дағдыларының және оқыту динамикасын бағалай алады. Графикалық дағдылар қалыптасқан, жазу жылдамдығы жасына сәйкес келеді. Сөздер мен сөйлемдерді қолжазбамен баспа мәтінінен қателіктер жібереді. Диктант жазар кезде көптеген орфографиялық қателіктермен жазады. Жазудағы қателіктердің сипаты: орфографиялық. Оң қолымен жазады.

И.А. 8 жаста. Бала мейірімді, ұялмай басқа адамдармен байланыс таба алады. Ислам танымдық белсенділікке бағдарланбаған, оқу деңгейі төмен, жұмыс істеуіне көп уақыт қажет етеді. Өзін өзі жоспарлай алмайды, қателіктерін мұғалім көрсетсе де, өз іс-әрекетінде қателерді түзетуде қиындықтар туғызады. Сабақта кез-келген сыртқы ынталандыруымен және алаңдауымен отыру мүмкін. Бала бастапқы оқу және жазу дағдыларына ие, бірақ сөздердің дыбыстық әріптермен талдауда қиындықтар туындайды. Мәтін бойынша буындап оқиды (минутына 18-20 сөз). Оқылған мәтін бойынша ол шығармадан не білгенін айта алады. Орфографиялық жазуды ішінара меңгерген. Бала диктант бойынша сөздер мен сөйлемдерді жаза алады. Мәтінді есептен шығару кезінде кейбір: өткізіп жіберу, ауыстыру, әріптерді қайталау, кейбір буындардың дұрыс қосылмауы сияқты қателіктер жіберіледі. Қол жазбасы біркелкі емес.

А.В. 9 жаста. Үшінші сыныптың оқу бағдарламасымен бала қанағаттанарлық деңгейін көрсетті. Зерттелген материал бойынша қарапайым тұжырымдар мен жалпылап өздігінен жасай алмайды. Қоршаған орта туралы білім қоры нашар. Жалпылау және жіктеу процестері қалыптасады өте әлсіз. Арыстанның тұрмыстық тақырыптармен шектелген кедей сөздік қоры бар. Зерттелген әріптерді біледі, оқу кезінде шатастыруы мүмкін. Оқу буыны, өте баяу. Оқудың мәні түсінбейді. Құлақпен жақсы қабылдайды, екі сөйлемнен артық емес. Графикалық-моторлық дағдылары бұзылған. Тікелей механикалық санауда көп қателіктер жіберуі мүмкін.

А. А. 10 жаста. Қыздың оқу белсенділігі қысқа мерзімді сипата. Оқуға деген ынтасы жоқ. Аяру сабақтың оқу материалының барлық көлемін жасай бермейді, жиі алаңдатады, оқу процесіне қосылуы қиын. Есту қабілеті қалыпты, бірақ пәндер бойынша білімі әлсіздеу. Оқуы еркін, қойылған сұрақтарға көптеген қателіктермен толық жауап береді, мұғалімнің жетекші сұрақтарының көмегімен қайталайды, қысқа өлеңдерді әрең есте сақтайды, сөздік қоры нашар. Хат жазуы қалыптастырылған. Диктант бойынша мәтіндер жазады, бірақ орфографиялық және дистрофиялық сипаттағы көптеген қателіктер жібереді. Қолжазбасы оқылмайды, каллиграфиялық дағдылар нашар қалыптасқан, жазудың кейбір әріптер қабылданған үлгілерге сәйкес келмейді, дәптерлердегі жазбаша жұмыстары ұқыпсыз, негізгі ережелерді проблемалық түрде үйренді.

К. О. 9 жаста. Сабақ барысында алаңсыз отырады. Мұғалімнің тапсырмаларын мұқият тыңдауға тырысады. Сұрақтарға жауап беруге асықпайды, сенімділігі жоқ. Барлық тапсырмаларды өте баяу, бірақ мұқият орындайды. Қолжазбасы әдемі каллиграфиялық. Сөздік қоры тұрмыстық тақырыптармен шектелген. Дыбысты айтудың полиморфты бұзылуы байқалады. Сөйлеудің грамматикалық құрылымы бұзылған. Сұрақтарға бір буынды жауап береді. Зерттелген әріптерді біледі. Оқылғанның мәні бір сөйлем деңгейінде түсініледі. Қысқа мәтіндерді есту арқылы жақсы қабылдайды, мұғалімнің сұрақтарына жауап береді. Реттік механикалық санауды тек кері көрнекілікпен айтады. Сыныптың ұжымдық істеріне белсенді қатысады. Еңбек тапсырмаларын уақытында орындайды.

М. Б. 10 жаста. Өзіне-өзі қызмет көрсету дағдылары жасына сәйкес қалыптасқан. Бала тез байланысқа түсе алады. Сабақ барысында бөгде заттар мен дыбыстарға алаңдамауға тырысады, білім алушыларға ескертулер жасайды. Басқалардан кейін қайталайды. Жеке пікірі қалыптаспаған. Тез шаршайды. Қоршаған орта туралы білім қоры нашар. Сөздік қоры тұрмыстық тақырыппен шектелген. Әріптерді жиі шатастырады. Балада көптеген қателіктері силлабикалық оқуда байқалады. Графикалық-моторлық дағдылары бұзылған. Есеп шығаруы жақсы. Тікелей механикалық санауы 10 – нан кері санай алады. Қарапайым арифметикалық есептердің мағынасын түсінбейді.

Осылайша, мақалада эксперимент зерттеулерде зерде бұзылыстары бар 3-сынып оқушылары қатысқан (4 ұл, 2 қыз).

Зерттеудің мақсаты – зерде бұзылыстары бар оқушылардың икемділік дағдысының қалыптасу деңгейін анықтау.

Қорытындылай келе, зерде бұзылыстары бар оқушылардың орфографиялық дағдыларды үйренудің ең оңтайлы әдістері: әңгімелесу, түсіндіру, көрнекі және практикалық әдістер. Әңгіме-сұрақ-жауап әдісі. Әңгімелесу кезінде мұғалімнің арнайы ынталандыруынсыз табиғи жағдайда көрінбейтін ерекшеліктерді табуға болады [10].

Талдау жинақтау әдісі. Заттар мен құбылыстарды тану үшін олардың жекелеген элементтерін ажырата білу, жеке бөліктердің атқаратын қызметі мен алатын орнын біле отырып, олардан тиісті логикалық қорытындылар жасап отыру - талдау- жинақтау әдісі бойынша жүзеге асырылады. Бүгінді бөлшекке бөлу – талдау, ал бөлшектен бүтін құрау – жинақтау. Талдау мен жинақтау жеке-жеке емес, бірлікте қаралатын болғандықтан, талдау-жинақтау әдісі деп қосылып айтылады [11].

Көрнекі әдістер-демонстрацияға негізделген әдістер баспа материалдары, және плакат құралдар, сондай-ақ объектілер мен құбылыстар бойынша техникалық құралдар және көрнекі материалдар жатады. Осындай оқу құралдары қол жетімді, дәйекті және түсінікті түрде игеруге мүмкіндік береді.

Практикалық әдістер білім алушылардың практикалық қызметіне негізделген. Практикалық әдістердің негізгі түрлері: жаттығулар, практикалық жұмыстар, дидактикалық ойындар [12].

Осыған байланысты, зерде бұзылыстары бар оқушыларды орфографиялық дағдысын қалаптастырудың деңгейін анықтау үшін О.Б. Иншакова, А.Н. Корнева, Т.А. Фотекова ғалымдарының диагностикалық әдістері негізінде таңдалды [13, 14, 15].

Бақылау жұмыстарының негізгі түрлеріне арналған мәтіндер-диктанттар мен есептен шығару, зерттелген ережелер мен өңделген сөйлеу және грамматикалық материалдарды ескере отырып қарастырылды.

Диагностикалық процесі бірнеше кезеңнен тұрады: есту қабылдауына негізделген жазу (диктант); баспа мәтінінен шығару; жетіспейтін дауыссыз әріпті енгізу қажет тапсырма; болжамды сөздің тәуелсіз жазбасы; жетіспейтін әріптерді сөздің түбіріне енгізу қажет.

Зерттеудің әр кезеңіне бір әдіс ұсынылады.

1. Есту қабілетіне негізделген жазу (диктант).

Мақсаты: жазу дағдысының құрамдас бөліктерінің бірі ретінде есту жазуының қалыптасу деңгейін анықтау, білім алушылардың іскерлігін анықтау сөздердегі тіркестерді тану және атауларды анықтау және оларды дұрыс жаза білу. Өткізу нысаны: фронтальды.

Эксперимент барысы: оқушыларға олар үшін бейтаныс мәтінді есту арқылы жазу ұсынылады.

Тиісті атаулардағы қателерді бағалау келесі деңгейлерде болды, яғни нәтижелерді өңдеу, және комбинацияларын жазу кезінде қателерді бағалау: жоғары деңгей-0 қате; орташа деңгей-1-3 қателер; төмен деңгей - 4 немесе одан да көп қателер.

Атаулардағы қателерді бағалау меншікті деңгейлер келесі деңгейлерде болды: жоғары деңгей-0 қателер; орташа деңгей-1-2 қателер; төмен деңгей-3-4 қателер.

2. Басылған мәтіннен талдау, жіберілгендерді кірістіру дауыссыз дыбыстарға бөлу. Мақсаты: мәтінді баспа мәтінінен дәптерге жазбаша түрде жазу, сөйлеу есту негізінде дауысты және жұптасқан дауыссыз дауыссыз дыбысты ажырату, тексерілетін адамның байланысты сөздерін немесе формаларын таңдау қабілетін анықтау. Өткізу нысаны: жеке. Эксперимент барысы: студенттерге мәтінді дәптерге жазу ұсынылады және сөздерге әріпті дұрыс енгізіңіз. Нәтижелерді өңдеу: жоғары деңгей - 0 қате; орташа деңгей 1-2 қате; төмен деңгей - 3 және 4 қате.

3. Соңғы сөзді табу және жазу. Мақсаты: сөздің соңында жұмсақ дауыссыз дыбысты таба білу және оны дұрыс жаза білу. Эксперимент барысы: Мұғалім өлеңді соңғы сөзсіз оқиды. Оқушылар оны рифма бойынша болжайды, хормен сөйлейді және жазады дәптерге. Болжалды сөзді барлығы дауыстап айтуы керек. Өткізу нысаны: фронтальды. Нәтижелерді өңдеу: жоғары деңгей - 0 қате; орташа деңгей 1-3 қате; төмен деңгей 4-5 қате.

4. Жетіспейтін әріптерді табу. Мақсаты: сөздегі екпіннің орнын анықтау, ажырату қабілетін анықтау екпінді және екпінсіз дауысты дыбыстар; байланысты сөздерді таңдау немесе тексерілетін сөздің формаларын қалыптастыру. Өткізу нысаны: жеке. Эксперимент барысы: Мұғалім білім алушыларға мыналар негізінде ұсынады таңдалған тексеру сөзін жіберіп алған әріптерді енгізіңіз. Сөздер олар сингулярлы болып, оларды жазып алатындай етіп өзгерту керек екінші бағанға.

Нәтижелерді өңдеу. жоғары деңгей - 0 қате; орташа деңгей 1-3 қате; төмен деңгей- 4 немесе одан да көп қателер.

Сонымен, эксперименттің анықтаушы кезеңін жүргізу үшін біз келесі тапсырмаларды қолдандық: есту қабылдауына негізделген хат (диктант); баспа мәтінінен алдау және жетіспейтін дауыссыз әріпті кірістіру тапсырмасы; болжамды сөзді тәуелсіз жазу; сөздің түбіріне жетіспейтін әріптерді енгізуді қажет ететін тапсырма.

Атқарылған жұмыстың нәтижесінде эксперименттің айқындаушы кезеңіне қатысушылардың орфографиялық дағдыларының қалыптасу деңгейінің бастапқы материалы алынып, талдау жүргізілді.

Зерттеу нәтижелерін талдау білім алушылардың жазбаша жұмыстарын зерделеу негізінде жүргізілді. Білім алушылар келесі критерийлер бойынша бағаланды: жоғары, орта және төмен деңгейлер. 3-кестедегі деңгейлер әртүрлі түстермен көрсетілген. Жоғары деңгей-көк, орташа деңгей-жасыл, төмен деңгей-қызыл.

1-кесте

Нәтижелерді талдауда жіберілген қателіктер саны

Қатысушылар	Емле әріп тіркесімдері	Жалқы есімдердегі үлкен әріп	Дауысты және саңырау дауыссыз дыбыстар	Жұмсақ белгі-дауыссыз дыбыстың жұмсақтық көрсеткіші	Сөздің түбірінде тексерілетін екпінсіз дауысты дыбыс
И. Т.	6	3	3	4	4
И. А.	5	3	4	3	5
А. В.	4	3	4	4	4
А. А.	6	3	4	5	5
К. М.	6	3	3	3	5
М. Б.	6	2	4	5	5

1-кестеде келтірілген материалдар диктантты жазу барысында оқушылар емле әріп тіркесімдерінде бірқатар қателіктер жібергенін көрсетеді. И. Т. диктантта 6 қате жіберді. А.В. диктантта 4-ке жол берді. И. А. диктантта 5 қателік жіберді. А. А. және К. М. диктантта 6 қателік жіберді. М. Б. диктантта 6 қате жіберді. **4-6 қате-төмен деңгейдегі көрсеткіш.**

2 кесте

Диктант жазу кезінде оқушылардың «Жи-ши, ча-ща, чу-шу» әріптік тіркестерінің орфографиялық дағдыларының қалыптасу деңгейін анықтау бойынша талдау

Қатысушылар	жоғары	орташа	төмен
И. Т.			X
И. А.			X
А.В.			X
А. А.			X
К.М.			X
М. Б.		X	

2-кестеде келтірілген материалдар диктантты жазу барысында оқушылар тиісті атауларға бас әріп жазуда бірқатар қателіктер жібергенін көрсетті. И. Т., И.А., А. В., А. А. және К. М. диктантта үш есімді кішкентай әріппен жазды. Ал, М. Б. диктантта екі есімді кішкентай әріппен жазған. 2 қате – орташа көрсеткіш, 3 қате - төмен деңгейдегі көрсеткіші болып есептеледі. Осы нәтижелерге сүйене отырып, «жи ши, ча-ща, чу-шу әріп тіркестерінің емлесі» орфографиясының және «өз есімдеріндегі

үлкен әріп» орфографиясының түріне қажетті орфографиялық дағдыларды дамыту бойынша мақсатты жұмысты талап ететіндігі айқын көрінді.

3-кесте

Диктант жазу кезінде оқушылардың «Жалқы есімдердегі үлкен әріп орфографиясы» орфографиялық дағдыларының қалыптасу деңгейін анықтау бойынша талдауы

Қатысушылар	жоғары	орташа	Төмен
И.Т.			X
И. А.			X
А. В.			X
А. А.			X
К.М.			X
М.Б.		X	

3-кестеде келтірілген материалдар баспа мәтінінен жазу кезінде дәптерге жазбаша түрде және сөздің соңына жетіспейтін дауыссыз дыбыстарды енгізу барысында білім алушылардың сөздерде бірқатар қателіктер жібергені анықталғанын көрсетеді. И. Т. және И.А. 3 қателік жіберді, Ал, А. В., А.А., К.М., М.Б. әрқайсысы 4 қателіктен жіберді. 3-4 қателер - төмен деңгей көрсеткіші.

4-кесте

«Сөздің соңындағы дауысты және дауыссыз дыбыстарды қоюда» қатысушылардың орфографиялық дағдысының қалыптасу деңгейі

Қатысушылар	жоғары	орташа	Төмен
И.Т.			X
И. А.			X
А. В.			X
А. А.			X
К.М.			X
М.Б.			X

Нәтижесінде: «Сөз соңында дауысты және дауыссыз дыбыстарды қоюда» орфографиясының түріне қажетті орфографиялық дағдыларды дамыту бойынша мақсатты жұмыстың қажеттілігін көрсетеді. 4-кестеде келтірілген материалдар болжамды сөзді жазу барысында оқушылар сөз соңында жұмсақ белгісі бар сөздерде бірнеше қателіктер жібергені анықталады. А.В., К. М. 3 қателік жіберді, И.Т., И. А. 4 қателік жіберді, А.А., М.Б. 5 қателік жіберді. 3 қате-орташа көрсеткіш, 4-5 қате-төмен деңгей көрсеткіші. 5-кесте

5-кесте

Жұмсақ белгісі бар сөзді болжау процесінде субъектілерде орфографиялық «Дауыссыз дыбыстардың жұмсақтығын білдіретін белгіні қолдану» дағдылардың қалыптасу деңгейін анықтау бойынша талдау

Қатысушылар	жоғары	орташа	Төмен
И. Т.			X
И. А.		X	
А. В.			X
А.А.			X
К.М.		X	
М.Б.			X

Зерделеу нәтижесінде, «жұмсақ белгі – жұмсақтық көрсеткіші» орфографиясының түріне қажетті орфографиялық дағдыларды дамыту бойынша мақсатты жұмыстың қажеттілігі туралы қорытынды жасауға болады. 5-кестеде келтірілген материалдар сөздің түбіріне екпінсіз дауысты енгізу процесінде білім алушыларда бірқатар қателіктер жіберілгенін көрсетеді. И.Т., А. В., А. А. 4 қателік жіберді, И.А., К.М. 5 қателік жіберді. 4-5 қате-төмен деңгейдегі көрсеткіші.

6-кесте

**«Сөз түбіріндегі тексерілетін екпінсіз дауысты дыбыс»
енгізу процесінде субъектілерде емле дағдысының қалыптасу деңгейін анықтау бойынша
талдау**

Қатысушылар	жоғары	орташа	Төмен
И. Т.			X
И. А.			X
А. В.			X
А. А.			X
К. М.			X
М. Б.			X

Бұл нәтижелер, «Сөз түбіріндегі тексерілетін екпінсіз дауысты дыбыс» емле түріне қажетті емле дағдыларын дамыту бойынша мақсатты жұмыстың қажеттілігін көрсетеді. Алтыншы кесте бойынша нәтижелерді талдау негізінде эксперименттің деңгейін анықтауға бағытталған эксперименттік зерттеудің нәтижелері жинақталды. Бастауыш білім беру деңгейінде жеңіл ақыл-ой кемістігі бар субъектілерде емле дағдысының қалыптасуы анық. Кешенді педагогикалық зерттеу тапсырмаларының ұсынылған әдістер, оқушылардың орфографиялық дағдыларының қалыптасу деңгейін дербес анықтауға мүмкіндік береді.

Осыған сүйене отырып, орфографиялық шеберлікті толығымен қалыптастыру үшін фонематикалық, морфологиялық сөздерді талдау дағдылары, жеткілікті лексика, сөздерді таңдау және анықтау грамматикалық белгілерге және емле ережелеріне сәйке қабілеті болуы керек.

Сонымен қатар, орфографиялық шеберлікті толығымен қалыптастыру үшін орфографиялық дағдыларды қалыптастыруды зерттеу нәтижелері бейімделген негізгі жалпы білім беру бағдарламаларын іске асыратын бастауыш мектепте оқушылардың көпшілігінде орфографияны оқудағы қателіктерді байқауға болады деген қорытынды жасауға мүмкіндік берді.

Эксперименталды зердеуді қорытындылай келе, зерде бұзылыстары бар оқушылардың зерттеу нәтижесі анықталған ақауларды жоюға бағытталған түзету даму жоспарын құру үшін негізді таңдауға жол береді.

Анықталған ақауларды жоюға бағытталған зерде бұзылыстары бар оқушылардың түзету жоспарларын әзірлеудің негізі ретінде түзету жоспарын құруына септігін береді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Аксенова, А.К. *Методика обучения русскому языку в специальной (коррекционной) школе: учеб. для студ. дефектол. фак. Педвузов / А.К. Аксенова.* – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999.
2. Аксенова, А.К. *Русский язык: учеб. для общеобразоват. организаций, реализующих адаптированные основные общеобразоват. программы / А.К. Аксенова, Н.Г. Галунчикова.* – 4 класс. – М.: Просвещение, 2016. – 271 с.
3. Выготский, Л.С. *Проблемы дефектологии / Л.С. Выготский.* – М.: Просвещение, 1995. – 527 с.
4. Левина, Р.Е. *Недостатки произношения, сопровождающиеся нарушениями чтения и письма. Логопедическая работа в школе / Р.Е. Левина.* – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1953. – 38с.
5. Певзнер, М.С. *Учителю о детях с отклонениями в развитии / М.С. Певзнер, Т.А. Власова.* – М.: Академия, 2002. – 207 с.
6. Певзнер, М.С. *Дети-олигофрены: (изучение детей-олигофренов в процессе их воспитания и обучения) / М.С. Певзнер.* – М.: Изд-во Акад. пед. наук РСФСР, 1959. – 486 с.